NOG IETS AANGAANDE „HEER POKKEN”, OP HALMAHERA

DOOR M. J. VAN BAARDA.

In deel LXV dezer «Bijdragen», bl. 53 v.v., geeft Mr. F. D. E. van Ossenbruggen eene grondige verhandeling over «Eigenaardige gebruiken bij pokken-epidemiën, in den Indischen archipel», waarvoor zeker allen, die belang stellen in ethnografische studiën, hem zeer erkentelijk zijn.

Aanleiding tot het schrijven zijner studie, vond hij in een kort bericht van mijn collega, zendeling A. Hueting, gepubliceerd in deze zelfde «Bijdragen», deel LXIII, bl. 109—110, over «Woordverwisseling», hem opgevallen, bij eene hevige pokken-epidemie, die het district Tobelo op Halmahera (ja het geheele eiland Halmahera) in 1908 en 1909 teisterde.

Terecht meent Mr. van Ossenbruggen, dat de voorstelling van zendeling Hueting, als zoude de door hem aangegeven woordverwisseling, een nieuwigheid zijn geweest, eensklaps, na de verschijning der epidemie, der bevolking door de toovenaars gedicteerd, niet kan aanvaard worden. Dat zendeling Hueting op die gedachte kon komen, spruit, veronderstel ik, daaruit voort, dat sedert 1860 geen ernstige pokkenepidemie op Halmahera was voorgekomen, zoodat geen antecedenten, van het gebruik van wisselwoorden bij pokziekte, tot zijne kennis waren gekomen. Zijn doel was alleen deze merkwaardigheid, die hem als nieuw was opgevallen, met een kort bericht wereldkundig te maken, zoodat hij niet eerst nog grondig onderzoek naar het ontstaan er van instelde. Waar ik reeds meer dan 30 jaren onder de Alfoeren hier verkeerd heb, was mij ook vroeger, bij meer sporadisch voorkomende pokziekte (meer waterpokken) al wel opgevallen, dat men zich, bij het verschijnen dezer ziekte, bijzonder veel moeite gaf zich voor haar te verstoppen, maar ook nu eerst, bij de epidemie in 1908, was het gebruik van wissel-

woorden, om over deze plaag te spreken, mij ter kennis gekomen.

Woordverwisseling komt onder de Alfoeren op Halmahera onder verschillende benamingen voor, (ik zal nu maar nemen de benamingen in het Galela'sch dialect, daar ik meest onder de Galela's verkeer heb). Daar heeft men vooreerst: het kalèkono: een woordverwisseling om, onder elkaar, een derde er tusschen te nemen, — (van wiens wijde neusvleugels men dan b.v. spreekt als van een huis met ruime afdaken; of over wiens, met heel verschillend goed, gelapt kleedingstuk, men quasi ernstig debiteert, b.v. als over een mozaïke vloer). — Met scherts en luim heeft men onder dit volkje veel op: hoewel, de scherts gaat ook wel eens te ver en heeft dan natuurlijk minder aangename gevolgen.

Dan komt voor de woordverwisseling bij uitnemendheid, het saāli (van ali, waarvan men ook heeft: ngali, tagali: veranderen, verwisselen): het spreken met een ander woord, om te vermijden het uitspreken van de namen der oudere leden van de schoonfamilie, of van woorden, die in uitgangen op die namen gelijken (de eerbied jegens die familieleden eischt dat). Dit is zeer uitgebreid. Heet b.v. zulk een familielid: Land, dan noemt men, als men land (Gal. to-na) moet zeggen, het b.v. in een andere taal: pays (Tern. kaha); voor hand, zegt men dan: bovenarm; zand, wordt: woestijn; tand, wordt: bijter. Heet hij b.v.: Wind, dan spreekt men van den wind als van: de heen en weêr beweger; en b.v. van kind (Gal. ngōpa) met een wisselwoord: hòra (Tob. dochter); enz. enz. 't Staat deftig veel van die wisselwoorden te gebruiken, en men bewondert de handigheid, waarmede die verwisseling in alles volgehouden wordt. Dit met saāli spreken noemt men in 't Tob. hòhono, zooals zendeling Hueting opgeeft.

Maar hier hebben we nog met een derde soort woordverwisseling te doen, die men noemt: sirangi (eigenlijk een woord voor 't gaan in gebruik, maar vergelijkenderwijze voor 't spreken overgenomen): «er tegenover voorbijgaan» (z. a. in de gelijkenis van den «barmhartigen Samaritaan» wordt gezegd, van den Priester en den Leviet, Luk. X: 31, 32) — niet: «uitwijken», dat is sirèse; dus hier (voor spreken) dus: «er omheen praten» (evenwel niet in den zin van: «draaien»,

voor de waarheid niet willen uitkomen», dat is: *siliba*). Men spreekt met *sirangi*, wanneer het noemen van het ware woord gevaarlijk geacht wordt: zòò dus op zee, als men een groote oversteek wil maken, b.v. van Obi naar Ceram. Booze machten zouden kunnen maken, dat men afdreef en niet meer terecht kwam, daarom tracht men z'n doel voor hen te verbergen: moet men dus aanwijzing geven, de vaart of 't vaartuig aangaande, dan zegt men voor: «recht vooruit» of: «voorplecht»: «o namo ma ingi» = vogelsneb; voor: «rechts» of «stuurboord»: o goöle = zwaard; en voor: «links» of: «bakboord»: «o salawàku» = schild. Met enkele woorden heeft men dus hier, voor buitengewone gevallen, een soort zeetaal. Zoo heeft men in andere streken ook een boschtaal, als men boschprodukten, — b.v. damar of kamfer gaat zoeken, — waardoor men vermijdt al wat op 't bedrijf betrekking heeft, bij den waren naam te noemen, opdat men geen «pech» bij 't werk zal hebben, door booze invloeden.

Dus hier, bij de woordverwisseling in zake de pokziekte, hebben we, z. a. Mr. van Ossenbruggen terecht opmerkt, te doen met het geloof aan sympathische magie: het geloof, dat het gevreesde zal komen door het te noemen. Dit geloof of liever bijgeloof is zeer sterk onder deze Alfoeren. Zoo bleek mij wel, wanneer ik heidenen gemoedelijk vermaande af te laten van dit of dat kwaad, opdat niet een oordeel of bezoeking over hen mocht komen, dit hun zeer onaangenaam aandeed, daar zij het noemen van het kwaad, dat hun zou kunnen treffen, even gevaarlijk en van evenveel kracht vonden als een verzoek van mijne zijde, dat het over hen komen mocht.

Dat men, in gevallen van ziekten, bijna uitsluitend tot woordverwisseling komt bij de pokziekte (niet geheel uitsluitend, b.v. ik heb ook wel gehoord, dat men, om te vermijden het noemen van «melaatschheid», die plaag noemde: «de goede ziekte») zal wel daar van daan komen dat voor hier de pokken de gevreesde ziekte is. Cholera en pest b.v. waren, voor zoover ik heb kunnen nagaan, tot hertoe onbekende ziekten in deze streken (dit jaar is voor het eerst Hamahera in eenige districten, tegenover Ternate gelegen — van Ternate uit — door de cholera bezocht; maar waar hier de Oostkust er tot nog toe van verschoond bleef, was er nog geen gelegenheid om op te merken of ook voor deze ziekte wisselwoorden worden gebruikt).

Men spreekt dus van de pokziekte als van een: «Koning»: een mooi woord om de leelijke zaak te bemantelen, tòch weer een goed beeld, want de ziekte bezoekt gewest voor gewest, dorp voor dorp, als een Vorst, die op z'n rondreis is. Wie zich voor hem kan verbergen, heeft geen last van hem: en zich verbergen, dàt beproeft men op allerlei wijzen. In de dorpen moet alles zoo stil mogelijk zijn: hoenders; vooral hanen worden geslacht (honden zou men ook willen ombrengen, maar die zijn zoo noodig voor de jacht); kinderen moeten stil gehouden worden: huilen ze, dan krijgen ze nog slaag toe; de feesttrom (in gewone tijden is er altijd wat aan de hand, op 2, 3 plaatsen gelijk, om het meer van Galela) wordt niet gehoord in 't district. Sterft er iemand, men hoort geen rouwgeklag, ook wordt geen schot gelost, z. a. anders, om de booze geesten van 't sterfhuis verre te houden: in alles moet het schijnen alsof de dorpen uitgestorven zijn, opdat «Koning Pokken» als hij komt meene dat er niemand t'huis is en hij wel kan door gaan.

Alles doet men, opdat men de ziekte niet moge krijgen. Mogen er ook al landen zijn, waar men zich opzettelijk laat besmetten, om als 't ware den pokkengeest te huldigen — z. a. Mr. v. Ossenbruggen meedeelt — op Halmahera is dat zoo niet. Wel wordt dat door Mr. v. Ossenbruggen analogisch verondersteld, daar ook de Makassaren, in zake pokziekte, van «heerendienst» spreken, evenals de Tobelo's en dus ook de Tobelo's zich opzettelijk zouden laten besmetten, evenals de Makassaren dit doen. De Tobelo's toch — zegt Mr. v. Ossenbruggen — passen ook opzettelijke besmetting toe bij bobents (frambosia). Ja, maar dat is niet analoog. Vooreest is de frambosia geen doodelijke ziekte; ten tweede ieder Alfoer moet frambosia krijgen, omdat aan afzondering van zulke zieken niet gedaan wordt en niet gedaan kan worden. Krijgt men die ziekte niet als kind, dan wordt men in den regel, door z'n kinderen, op volwassen leeftijd er meê besmet, en de volwassene lijdt zeer onder de ziekte en is er eenige jaren krachteloos door. Dan ook nog: kleine kinderen zijn nog tamelijk te reinigen en te medicineeren bij die talrijke wonden, over het geheele lichaam, maar grooteren zijn onhandelbaar en haast niet te helpen door schreeuwen, slaan, krabben en bijten. Zeer natuurlijk dat de moeder liefst hebben, dat de kinderen klein besmet worden.

Maar de doodelijke pokziekte, zou men zich daar opzettelijk door laten besmetten? Geen kwestie van: hier geen huldiging van den Koning. Zelfs vindt men hier dit verbod: tijdens pokziekte mag men niet met feestspijzen (rijsttorens en suikerkoeken), die men naar een bruiloftsfeest of zoo brengt, gaan door een dorp, waar poklijders zijn: «Heer Pokken» mocht dit als eene huldiging aan zich opvatten, 't er voor houden, dat zijne komst bijzonder gewaardeerd werd, 't geen ten gevolge zou hebben, dat hij allen met z'n plaag zou bedeele.

Sinds de vaccinatie is ingevoerd (na 1860) liet men zich — ten minste in het district Galela — zeer gaarne vaccineeren en, waar — met de laatste epidemie — de zendelingen (omdat er te weinig vaccinateurs waren in dezen nood) zich gaarne belastten met vaccinatie en revaccinatie, maakten duizenden daarvan gretig gebruik. Zijn er hier op Halmahera al witte vlaggetjes gebruikt aan de huizen, dan is dat toch in geen deele geweest met de bedoeling om den Vorst te eeren. Inheemsch is dat hier niet.¹ In de hoofdnegorijen der districten, waar Bestuurs-ambtenaren gevestigd zijn, werden door hun toedoen, vlaggetjes aan de besmette huizen aangebracht, ter waarschuwing. Dat eenigen in Galela (hier in 't district is de plaag niet zóó erg geweest, omdat er veel gevaccineerd was; in de hoofdplaats van Tobelo heeft echter de ziekte vreeselijk gewoed en waren daarom al van zelf bijna alle huizen van vlaggetjes voorzien), daar waar de ziekte niet in huis was, toch vlaggetjes aan hun huis aanbrachten, geschiedde volgens deze redeneering: «die vlaggetjes beduiden dat de pokken in «dat huis zijn; daarom zet ik ook vlaggetjes op mijn huis; «komt dan de Koning, dan denkt hij: o, daar brengt men mij

¹ Dit stuk zond ik in concept naar zendeling Hueting. Hij maakte er eenige aantekeningen bij, die ik als noten hieraan toe voeg. Hier teekent hij aan:

Men heeft mij gezegd, dat ook vroeger de witte vlaggetjes gebruikt zijn bij pokken en ook bij cholera die men beweert dat hier lang geleden ook geweest is. Men woonde toen nog meer in 't bosch dan nu en zette de vlaggetjes aan 't begin van elken weg of van elk pad dat naar een huis voerde, om daarmede den Djou te beduiden, dat men de ziekte al had, dus dat hij wel verder kon gaan. Men zegt dus dat in Tobelo de vlaggetjes wel inheemsch zijn. Ook vond ik van de week in 't gehucht Loleoto al de huizen voorzien van een wit vlaggetje, met een strookje woka-blad. Dat had een oude vrouw gedaan tegen de cholera. Nu is 't natuurlijk mogelijk dat die vlaggetjes eenvoudig van de pokken-vlaggetjes overgenomen zijn. H.

«al schatting, dus daar ga ik maar voorbij». Waarom òók liet men zich gaarne vacceeren? Om de litteekens — (sommigen maakten de opgekomen pokken der revaccinatie expres wond, om dikke litteekens er van te hebben) — de Koning werd dan misleid: die lui hadden de pokken al gehad, hadden al schatting betaald, die konden verder vrij blijven. Dat is echt volgens de hier geldende redeneering: alle booze geesten kan men misleiden, als men maar slim (?) genoeg is: — men verandert z'n naam: de booze geest kent «men» niet meer, op wien hij 't voorzien had en plaagt hem niet meer; of: men is ziek en laat zich naar een ander huis brengen; de booze geest is nu 't spoor bijster; of ook: het ligt in de plek waar 't huis staat dat men altijd ziek is, — welnu men breekt het af en zet het een eindje verder weer op; enz. enz.

Die zich voor den Koning niet hadden weten te verbergen, moesten hem verschuldigten heerendienst bewijzen — zooals men met een wisselwoord zeide van hen, die door de pokken werden aangetast: *i tjoöu* (Tob. *i tjoöungu*): ze doen heerendienst. Evenwel dit zei men niet ongevraagd; liefst sprak men in 't geheel niet van de ziekte, zelfs niet met wisselwoorden. (Mr. van Ossenbruggen meent verkeerdelijk, dat niet *èn wo* *èn wa*, als pronominale woordjes vóór 't ww. gebruikt kunnen worden; dat ligt er maar aan of men intransitief of transitief spreekt: in 't laatste geval assimileert de exponent voor 't subj. hier: «wo» = hij, in zich een exponent voor het obj. «ja» en wordt dan: «wa»; ook «wi» — door Hueting gebruikt is goed, want daar heeft men den exponent in den 4^{en} naam: «hem». Evenwel, waar men niet zelf den druk bezorgt en de proeven corrigeert, sluipen drukfouten in, en zoo is wel *wo hidetoka* = hij is weggezeild, correct, en ook: *wa boö-toka* = hij heeft het af; ma *wa tjoöungu*, fout, omdat «hij heerendienst» intransitief is. Hier boven schreef ik *i tjoöu*, omdat ik van ze: 3^e pers. m.v. spreek. — Hueting geeft op dat men van den overledene (man) zeide: *wo hidetoka* = hij is weggezeild of weggevaren: maar ik moet veronderstellen dat men van hem in 't Tob. (evenals in 't Gal.: *wisi side-ka*) gezegd zal hebben: «*wi hi hidetoka*»: men heeft hem weggezeild, d.i.: de koning heeft hem meê laten voeren. Dus

¹ Ge veronderstelt juist; men zei *wi hi hidetoka*.

is hier wel degelijk sprake van den overleden lijder, niet, z. a. Mr. van Ossenbruggen veronderstelt van «Heer Pokken», die weêr naar z'n land weggezeild is — (hoewel 't natuurlijk ook weêr waar is, dat men «Heer Pokken» als van over zee komend zich voorstelt, want hun Djöu: hun Koning — de Sultan van Ternate — kwam ook steeds van over zee, indien hij eventueel z'n landen hier bezocht. Trouwens alle epidemiën worden hier genoemd: «ziekten van over zee.» Alle gewone, dagelijksche ziekten worden veroorzaakt door inlandsche booze geesten of booze menschen; — maar die zeldzame algemeene ziekten komen «van over zee»: o panjake sadai.

Wie aan de ziekte sterft, blijft in de macht van «Heer Pokken», dien voert hij meê. Wie herstelt, die heeft zijn heerendienst naar genoegen af-gewerkt en is weêr vrijgelaten. Daarom is ook de beeldspraak, in betrekking tot een die hersteld was: wo ma ohikoka (Gal. wo ma osi-ka) door zendeling Hueting m. i. zeer goed geduid: «hij heeft zich gebaad, — als na volbrachte dagtaak.»

Natuurlijk kon niet iedereen zich bedienen van de hierbovengenoemde vaststaande wisselwoorden bij pokziekte, omdat door de woordverwisseling, wegens de saäli (zie boven) het voorkwam dat deze staande uitdrukkingen weêr taboe waren. Daarom spraken sommigen van de ziekte niet als van den Djöu = Heer, Koning, maar als van den «wind» = oparo. Het heette dan: oparo ja dahe-ka: de wind heeft ze geraakt; en als ze aan de ziekte gestorven waren: o paro ja si sai-ka: de wind heeft hen weggevoerd. In het laatste geval hoorde men ook wel (in plaats van: wi si side-ka = ze hebben hem weggezeild — meêgevoerd —): w'idini = zijn oproeping, zijn gebod — heel kort —. Had de Sultan vroeger ergens een oorlog, dan kwam er eene oproeping, een gebod in z'n landen, om meê uit te trekken. Van zijn geboden of bevelen spreekt de Ternataansche Vorst, in zijn brieven, als van zijn «idin»; «ik geef bevel» = to tjatu idin. Trok men dus mede uit, dan was dat volgens: Djöu awi idini: het gebod van den Heer, — verkort: Djöu w'idini, dikwijls alleen: w'idini: dus, in dit geval: de doode was «uitgetrokken» op «Djöu's bevel».

In de bestrijding of tot voorkoming van ziekten is men bij de Alfoeren hier steeds in de weêr met verbodsvoorschriften

en daarbij werkt men altijd volgens de regelen van de sympathische magie. Zoo is dan het verbod (waarvan zendeling Hueting melding maakt) van het gebruik van Spaansche peper en tomaten terecht (z. a. Mr. v. Ossenbruggen aangeeft) toe te schrijven aan sympathische werking der gelijkenis; — waarschijnlijk, in dit geval, niet zoozeer van de pitjes met puistjes, dan wel van de roode kleur dezer vruchten, met de hoog roode kleur der zieken, in hevige gevallen van pokziekte. Zoo heb ik hier, in 't Galela'sche, vernomen, dat de aangetasten gekleed worden in 't wit (witte, keperen sarong, waarin ze zich hullen). Dit witte kleed, maakt men dan vooraf geel, door het te dompelen in een aftreksel van kurkuma-wortel (het met kurkuma gekleurde werkt afwerend op booze geesten). Roode en zwarte (donkere) sarongs waren voor de aangetasten verboden: ze zouden dan in hevige mate de ziekte krijgen: òf: geheel rood worden, — òf: zwart: de geheel aaneengesloten pokkenuitslag (zoo-genaamde pestpokken) die in 't verder verloop een zwart aanzien hebben.

Evenwel om de ziekte of een meer hevigen graad er van te voorkomen, worden verschillende erwtvormige, pitten bevattende of knobbels vertoonende spijzen en vruchten verboden — meest voor de gezonden —; b.v. djagong (maïs), katjang, de pitten der vruchten van den wilden broodboom (*Artocarpus incisa*); ook de langsat, wegens de pitten, die men er in aantreft; voorts de nangka, de doerian, de ananas, om het doornig, knobbelig, puistaardig voorkomen hunner schil. Ook versch vleesch en verse visch was voor de pokziekte tegenaangewezen; voornamelijk het eerste: men schrijft versch everzwijnen-vleesch en herten-vleesch (een veestapel heeft men hier niet, zoodat van ander vleesch geen sprake behoeft te zijn) een bloed-verhittenden invloed toe. Voorts was verboden het hanteeren van ijzeren voorwerpen (vooral voor de zieken) omdat de hevigste vorm van pokken, die men zich hier voorstelt, uit de overlevering den naam heeft van: o papan besi (de benaming is Maleisch, maar daarvoor als staande uitdrukking in zwang) = ijzeren-plank (waarschijnlijk is die naam bij gelijkenis genomen, voor de aaneengesloten, zwarte korst op het lichaam, bij lijders aan pestpokken). Omdat de naam dier ziekte (waarvan men zich eigenlijk geen juiste voorstelling meer kon maken), door de overlevering als ijzeren plank werd genoemd, houdt

men het hanteeren van ijzer in tijden van pokziekte gevaarlijk: men zou de ziekte in den allerhevigsten graad kunnen krijgen. Zoo gaat men dan in dien tijd niet op de jacht (volgens mijn zegsman), omdat de ijzeren loop van het geweer onheil zou kunnen aanbrengen.

Hoewel boven is verklaard, dat in het district Galela de vaccinatie zeer begeerd was, had men toch enkele groepen, onder de macht van toovenaars (medicijnmannen) staande, die zich niet mochten laten inenten. Waarschijnlijk krijgen zulke toovenaars zoo'n macht in een tijdperk waarin zeer lang geene gevaarlijke epidemie zich voordoet (z. a. hier op Halmahera sinds 1860). De dan nog wel eens sporadisch, nu en dan, voorkomende gevallen — (meest geen echte pokken, maar een variëteit, zoogenaamde waterpokken) — zijn dan hun dorp voorbijgegaan en zij hebben zich daarvan de eer toegeëigend: zij hadden de pokken geweerd; inenten hoefde niet, dat mocht niet: 't zou zijn een verzoeken van hun machtigen toovergeest, die de ongeloovigen dan tot straf z'n bescherming zou onthouden. Zoo staat er in een wijk van 't dorpje Ori (genaamd: Togawa ma sononga) een huisje, waarin de hoed van Togawa-besi (een reus-halfgod, oer-ahn van het dorp Togawa) wordt bewaard. Een toovenaar is bewaker van dien hoed: een groote riviersteen, waarin door den stroom, in eeuwen wellicht, een holte was gesleten (veel te klein voor 't hoofd van een reus: de geheele steen is nog niet zoo groot, als de leksteen, die we gewoonlijk in Indië gebruiken om 't drinkwater te filtreeren). Die steen ligt op eene stelling en in de holte wordt gedurig eenig water gehouden, dat, daarenboven nog bepreveld met de spreken van den bewaardertoovenaar, gehaald wordt als medicijn voor en tegen alles en allerlei. De menschen van de, met dezen steen gezegende, wijk, stonden onder het verbod van inenting. Ja, toen de epidemie in 't Galela'sche zich vertoonde, dorst de toovenaar het met z'n «helmgeest» tegen «Heer Pokken» opnemen; trok, ter wederzijde van z'n dorp, over den weg een streep en bande, met zijn machtspreuk, «Heer Pokken» buiten «Togawa-besi's» gebied. Helaas! «Heer Pokken» stoorde zich niet aan den opgeblazen toovenaar: hij viel diens dorp binnen en tusschen 30 en 40 offers zijn daar aan de pokken gevallen, onder wie ook de groote toovenaar.

Ook in een ander gehucht nog was een toovenaar, die zijn volgelingen hield onder 't verbod van inenting. Hij bracht z'n dorpsgenooten in 't bosch, waar groote bamboestoelen staan. Het pluis van bamboestengels heeft een sterk jeukverwekkenden invloed op de huid, wanneer het daarmee in aanraking komt. Dat was zijn voorbehoedmiddel tegen de pokken: men moest zich, tot het verdwijnen der epidemie, onder de bamboe vestigen: «Heer Pokken» was bang voor 't jeuken van 't bamboepluis; onder die bamboestoelen kwam hij niet. Ook van deze groep zijn er een aantal als slachtoffers van de eigenwijsheid des toovenaars gevallen; ten slotte gaven de overigen den brui aan zijn wijsheid en kwamen tot mij om zich te laten vaccineeren. Buiten deze groepen zijn er in 't Galela'sche betrekkelijk weinigen in deze epidemie gevallen, 't geen ik meen te mogen toeschrijven aan de reeds tientallen jaren doorgevoerde vaccinatie.

Van het weren der pokziekte (behalve dan door den toovenaar, die grensstrepen voor zijn dorp trok) heb ik weinig vernomen. Van het plaatsen van menschelijke afbeeldingen, met groote oogen, enz., als schrikbeelden, voor den ingang der dorpen, om den pokkengeest schrik aan te jagen en hem een anderen weg te laten inslaan, weet men hier niet. Heel enkele malen evenwel zouden bij 't dorp, boven de wegen, die er op uitloopen, aan overhangende takken, knotsen worden opgehangen, om den pokkengeest te dreigen met vermorzeling en hem alzoo elders heen te doen trekken. Een knots wordt ook wel door sommige toovenaars, die daar kennis van hebben, opgehangen in een verderf aanbrenghend toestel «matakau», dat opgericht wordt, wanneer er iets gestolen is; de geroepen medicijnman maakt dan van palmbladeren en bamboe een soort hek of schut, waarin hij een knots hangt; dan wordt den dief drie dagen uitstel gegeven, om 't gestolene daar te deponeren; na verloop van die dagen komt de medicijnman weër en zoo het gestolene niet werd teruggebracht, roept hij den levensgeest van den schuldige op, die dan ter plaatse verschijnt, — verschijnen moet, door de kracht zijner bezwering — en dan door de knots wordt getroffen: hetgeen dan voor den dief in kwestie verderfelijke gevolgen hebben moet.

Het wegbrengen naar zee van ziektegeesten en het ze dan weg doen drijven in een prauwtje, met levensmiddelen en een

levenden haan voorzien, is onder de Galela's ook wel bekend. Evenwel voor generaliseeren in deze dingen moet men zich toch weêr wachten. De medicijnmannen (en vrouwen) onder de Alfoeren hier zijn talloos velen, en ieder houdt er zoo z'n eigen methoden op na, al naar de gewoonten van den djini dien hij (of zij) zich als medium heeft gewijd; men heeft Soela'sche, Javaansche, Hollandsche, Engelsche djini's, enz. enz. (Zie mijn Woordenlijst Gal.-Holl. op: djini), zoodat men niet zeggen kan dat 't een of ander, door dezen of genen medicijnman uitgehaald, zuiver nationaal gebruik is; te meer daar de geheele djini-dienst blijkt niet oorspronkelijk nationaal te zijn, maar een van buiten ingevoerde en overgenomen dienst.

Met een unicum onder de tovenaars werd ik bevriend in 1898, op de Westkust, in het district Loloda. Daar was eene beweging ontstaan naar het Christendom heen, zoodat geheele familie's het Heidendom vaarwel zeiden. Daarbij leverde men, uit vrije beweging, de miniatuur huisjes over, die gediend hadden als aanspraakplaatsen voor de geesten, welke zij tot dusver vereerden; wij mochten die afbreken en vernietigen, opdat ze hun niet weder tot valstrikken zouden worden. Salempoeri (zoo heet dan m'n vriend) en zijn familie zoude men, met Paulus, kunnen genoemd hebben: «alleszins gelijk als Godsdienstiger», want ik meen, dat ik uit zijn huis 4 of 5 tempeltjes verwijderde; aanspreekplaatsen van door hem en verschillende zijner familieleden vereerde geesten. Daarenboven vereerde hij voor zich speciaal: «o luti ma Kolano»: «den Koning der pokken». De aanspreekplaats voor dien geest was te groot om binnenshuis geplaatst te worden, die stond in een hoekje van z'n erf en bestond uit een pagar (heining) van gespleten, staande, tegen dwarslatten gebonden, van boven aangepunte stukken bamboe, in 't midden met een deur of poort, waarboven een dak van atap in verdiepingen aangebracht was; 't moet dus verbeelden de entree tot een koninklijken katadong. Daar er in zoo lang geen epidemie geheerscht had, was 't geheel wat in verval en scheen 't wel dat de vereering van den Pokken-koning eenigszins verwaarloosd werd. Ik heb iets degelijks op Halmahera verder niet aangetroffen ('t kan evenwel heel goed zijn, dat er hier of daar nog een collega van hem te vinden is). Hoe hij zich nu als medicijnman in deze gedroeg weet ik niet recht, omdat de praktijk door de af-

wezigheid van pokken al lang ontbroken had. Ik veronderstel, dat hij (als alle medicijnmannen) zijn moerids (discipelen) had, met wie hij zoo nu en dan den Pokken-koning een spijs-offer (waarbij gewijde dansen worden uitgevoerd) bracht. Dan zal hij, tegen betaling, denk ik, zijn volgelingen en clientèle, bij den Pokken-koning losgekocht hebben van «heeren-dienst» en hen dan, als kenteeken van de gebrachte schatting, amuletten uitgereikt hebben, die ze zich omhingen. Salampoeri is reeds sedert eenige jaren overleden.

Ik wil nu nog het een en ander over de behandeling der pokziekten mededeelen en daarmede besluiten.

Wanneer iemand door de pokziekte besmet blijkt te zijn, geeft men er zoo weinig mogelijk ruchtbaarheid aan, om de reeds bovengenoemde reden, dat men van 't kwade liefst niet spreke, zelfs niet met wisselwoorden. Het huis houdt men gesloten; men komt niet bij de bureu, de bureu die toch al wel gemerkt hebben, dat er wat gaande is, blijven weg en zoo is men zoo'n beetje geïsoleerd. (In 't Galela'sche schijnt men van 't zich terugtrekken in tuinhuisen, het verlaten van dorpen, het zich verspreiden in 't bosch, door het overgeleverde verhaal van de vreeselijke verwoesting die in 1860 de paniek had te weeggebracht, teruggekomen te zijn). Evenwel een medicijnman (vrouw) moet bij den zieke geroepen worden. Al is men ook zelf ingewijde, zich zelf of z'n huisgenooten medicineert men niet. «Een hond likt zich zelf wel beter, maar... een mensch is geen hond.» Een mensch wordt beschermd door de geesten, die hij vereert; laten die geesten hem in den steek (om een of andere reden), zoodat hij door booze invloeden krank wordt, dan heeft het geen zin den invloed van den eigen toover-(dokter)-geest ter genezing te zoeken. De tooverdokter, wiens hulp ter genezing wordt ingeroepen, stelt zich, als medium, eerst, in somnabulischen slaap, met z'n toovergeest in contact; die geest moet hem voorlichten aangaande de ziekte, aangaande de aan te wenden medicijnen: het contact met z'n geest moet kracht schenken aan de spreuken, waarmee hij die geneesmiddelen beprevelt, waardoor ze eigenlijk eerst geneesmiddelen worden. 't Zijn, in dit geval, gewoonlijk drankjes: aftreksels van bladeren, die men veronderstelt, dat een verkoelenden invloed tengevolge hebben. De bladeren worden daartoe in bamboekokertjes gedaan of uitgeperst, water er

bijgevoegd en het geheel door den medicijnmeester bepreveld. In 't vervolg hoeft hij ook niet voor die drankjes zelf te komen: men kan ze in gemelde kokertjes, die hij ter afwering van booze invloeden, met een propje mēlati- of gambir-bladeren dichtkurkt, komen halen. Boven zagen we al, dat hij voorschrijft dat de zieke moet gehuld worden in een witte, met kurkuma geel gekleurde sarong en voorts geeft hij op welke spijzen en vruchten, in dat geval, verboden zijn. Vroeger had men veelal de gewoonte, om de zieken, tegen de hitte der koorts, met bepreveld water te besproeien, ook wel, gedurende de rillingen, hem in de zon te brengen, maar men komt daar meer en meer van terug. Heeft de patiënt het koud, dan stookt men een zacht vuurtje vòòr of onder z'n slaapbank; heeft hij 't warm dan spreidt men frissche, jonge pisangbladeren onder en over hem en plakt op z'n brandend voorhoofd de dikke, koele bladeren van een soort look (mamala-Gal.). Verder kan men in deze ziekte al niet veel meer doen en laat het dan ook gewoonlijk hierbij. Heeft de ziekte een goedaardig verloop, dan drogen de pokpuisten op. In het tijdperk der roofvormingen tot die roven afvallen, worden de zieken van tijd tot tijd met bepreveld water gewasschen, daarna ook wel tot bevordering van het opdrogen en tegen de jeuk met een mengsel van rijstmeel, olie en kurkuma ingesmeerd. Eerst wanneer de roven afgevallen en de wonden droog zijn, wordt de patient beter verklaard en mag hij zich gaan baden: zijn taak is af.¹

Sterft de patient, dan wordt hij, met hetgeen hij aan had, in de matten gerold, waarop hij lag en ten spoedigste begraven. Men verbrandt niet wat hij in zijn ziekte aan had of waarop hij lag; die opblaaiende vlammen, die vliegende vonken, in hun bijgeloof zien ze daardoor de besmetting alom verspreid. Men bepaalt er zich dus bij om datgene waarmede hij gedurende zijn ziekte in aanraking kwam, met hem te begraven. Eene gewone,

¹ Van eene speciale behandeling weet men in 't Tobelosche niets. Elke toovenaar deed het op z'n eigen houtje. Ook vroeger heeft men er, zoo men zeide, geene methode voor gehad. Alleen als het district bezocht werd door een of andere epidemie kwamen alle toovenaars bij elkaar in de groote sibua (dorpstempel) van Sibua-lamo (een der 5 Tobelosche stamdorpen) en dan gingen ze met velen tegelijk tooveren, één dag en één nacht, totdat ze den ziektegeest (bij pokken den Djöu) te pakken hadden en werd hij op een prauwtje zee ingestuurd. Dat was alles wat men als speciale behandeling deed.

eerlijke begrafenis heeft hij niet. Anders maakt men daar veel werk van; dan ligt de doode een 3 of 4 tal dagen op een praalbed en wordt, voor dit praalbed, 3 maal's daags, de klaagzang aangeheven. Van alle zijden zijn de familieleden, vooral de aangetrouwde, saâmgekomen, om kist, graf, grafversierselen, enz. klaar te maken; gezamenlijk draagt men hem grafwaarts, een begrafenismaaltijd vindt plaats. Nu van dit alles niets: de grootst mogelijke stilte; een paar huisgenooten nemen het lijk op en brengen het naar een in der haast gegraven kuil, niet op de gewone begraafplaats, — vlak achter de woning, — maar min of meer uit het oog, in een verborgen hoekje.¹ Anders wordt, eenige dagen na de begrafenis, door een vergadering van toovenaars, de ziel van den afgestorvene, in het luchtruim, ontveldigd aan de klauwen van rondwarende booze geesten, en voorloopig op eene veilige plaats geborgen, opdat hij later als gòma (huisgeest) zou vereerd en aangeroepen worden (zie Woordenlijst Gal.-Holl., op gòma). Maar ook dit laat men achterwege; eigenlijk mag men de aan pokziekte gestorvene de eer niet gunnen als gòma vereerd te worden; ze zijn aan een oordeel gestorven.

De ziekte, die wel eerbiedig als Djöu werd aangeduid, gaf men den mooien naam slechts, om van haar kwaad bevrijd te blijven; want de Djou is een machtige booze geest, aan wien de doode ten prooi is geworden; als zijn onderhoorige heeft hij hem meegevoerd (wì si side-ka: hij heeft hem weggezeild); uit zijne handen kunnen de toovenaars hem niet weer terug krijgen.

Evenwel de consequente doorvoering van deze theorie, schijnt men toch na deze epidemie, in 't Galela'sche niet te hebben aangedurfd. Ik denk, dat na de paniek van 1860, toen men zich eerst langzaam weder, in de bijna uitgestorven dorpen verzamelde, men er zich wel aan gehouden zal hebben. Maar nu was ten slotte de aangerichte verwoesting niet zoo groot. Toen

¹ Ook hier (te Tobelo) werden de lijken stilletjes weggestopt. De Bestuurs-assistent liep er daarmede in. Die had toen juist gelast al de lijken op kerkhoven te begraven. Nu, dat ging heel goed, tot er weër menschen stierven, niet aan de pokken. Die wilden ze weër bij huis begraven of op para-para's (stellingen) zetten (de oude landsmanier van begraven te Tobelo), want, natuurlijk, men kon toch geen fatsoenlijk gestorven mensch bij die poklijders begraven. H.

eindelijk de epidemie als geweken kon beschouwd worden, — nadat een jaar ongeveer de feeststrom had gezweven, — begon weldra alles weer z'n ouden gang te gaan. Weldra werden de zoo lang gestaakte feesten als in onafgebroken rij gevierd; en toen dan ook de doodenfeesten, voor aan gewone ziekten overledenen, weder gevierd werden, combineerde men daar zoo ter sluiks ook de feesten mede, die de aan de pokziekte gestorvenen toch eigenlijk te kort gekomen waren,¹ en liet men toch wel (*avec le ciel il y a des accommodements*) die zielen door de tovenaars opsporen, om ze tòch nog de gòma-plaats te gunnen. Al die zielen van afgestorvenen zoo maar onverzorgd te laten! Ze hebben 't zeker ten slotte toch niet aangedurfd, 't zij uit piëteit, 't zij omdat ze voor wraak der afgestorvenen beducht waren.

Ten slotte nog iets opmerkenswaardigs, dat mij is medegedeeld. Geraakt de pokzieke, in de koortshitte aan 't ijlen — dat vindt men hier toch altijd, ook in gewone koorstgevallen iets ijselijks: die zieke is niet in de war, een ander, (een booze geest) is in hem gevangen en spreekt uit hem — en wordt hij wild, zoodat hij opstaat, het huis uitloopt en bij niet door de ziekte aangetasten komt, dan mogen die hem maar niet zòò aanvatten: neen! in hem is de Pokken-koning, de Djöu gevangen! Dus hurkt men eerbiedig voor hem neêr en brengt hem eerst den sëm bah — met saâmgevoegde, tot het voorhoofd opgeheven handen — daarna eerst vat men hem, met de noodige reverentie, aan en brengt hem naar zijn woning terug.

Hiermede sluit ik deze mededeelingen en rectificatiën, aangaande de pokziekte op Halmahera. Natuurlijk heb ik het onderwerp niet uitgeput. 't Zal mij aangenaam zijn, als het blijkt, dat anderen er nog veel over weten te vertellen.

¹ De oudjes klaagden hier (te Tobelo) echter over de gruwelijke lichtzinigheid van dit nageslacht, dat zelfs voor aan pokziekte gestorvenen feest wilde vieren en ze aanroepen. Dat had men vroeger nooit gedaan en was dus verbod (*bòhono*).